

NOVICA RAKOČEVIĆ, Crna Gora i Austro-Ugarska 1903—1914, Titograd 1983, 206 str.

Dr Novica Rakočević, kao pisac brojnih istorijskih studija, članaka, raznih priloga i nekoliko monografija — stekao je glas istaknutog istraživača istoričara, vrlo cijenjenog i u naučnoj i široj javnosti. Njegove knjige: *Crna Gora u prvom svjetskom ratu 1914—1918* (Cetinje 1969); *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903—1918* (Cetinje 1981) i istorijska sinteza: *Kolašinski kraj do stvaranja jugoslovenske države 1918. godine* (u knjizi: Kolašin, Beograd 1981, str. 49—210) — posebno predstavljaju značajan doprinos crnogorskoj i jugoslovenskoj historiografiji. Njegova najnovija knjiga *Crna Gora i Austro-Ugarska 1903—1914*, potvrđuje da se taj istraživač sigurno kreće uhodanom naučnom linijom, da znalački vlada problemima ne samo novovjekovne crnogorske istorije nego i složenim događajima i istorijskim pojavama koje karakterišu i širi jugoslovenski prostor prvih dviju decenija našega vijeka.

Manje-više u svim svojim radovima Rakočević se bavi izučavanjem istorije Crne Gore i njenih odnosa sa susjednim, pa i šire uzeto vezama sa balkanskim i drugim evropskim državama vrlo složenog i krajnje dramatičnog perioda s početka našega vijeka. Sadržaji u njegovim monografijama i ostalim radovima međusobno se prepliću, a činjenice pokatkad ponavljaju, razumije se, uvijek potkrijepljene i novim dokaznim istorijskim materijalom. Najvažniji njegovi radovi o istoriji Crne Gore uoči i u toku prvoga svjetskog rata padaju, inače, u vrijeme kad su obnovljena interesovanja za istoriju prvoga svjetskog rata uopšte i kad je svaka godina bogatija i zbirka dokumenata i novim studijama i monografijama. Njegov učinak u toj golemoj svjetskoj naučnoj produkciji — u kojoj zavidno mjesto pripada i jugoslovenskim istoričarima, u prvom redu onim iz Beograda i Sarajeva — iako je riječ o parcijalnim rezultatima sa ograničenog istorijskog prostora, s obzirom na to kakvo su mjesto i ulogu imale samostalne države Crna Gora i Srbija u prvom svjetskom ratu, predstavlja skroman prilog, posebno razjašnjenju uzroka i početaka austrougarske agresije na te zemlje.

I prije Rakočevićeve knjige o odnosima Crne Gore i Austro-Ugarske pisano je prilično u našoj historiografiji. Obradivana su pojedina pitanja i iz perioda 1903—1914. godine, ali je to rađeno u okviru drugih tematskih cjelina, u sklopu pojedinih studija, monografija, raznih članaka i otalih priloga u kojima su raspravljani pojedini događaji i istorijske pojave. S obzirom na to da je Austro-

-Ugarska imala dalekosežne namjere i planove prema Crnoj Gori i, naravno, Srbiji, da je zajedno s Njemačkom nastupala s imperijalističkim programom *Drang nach dem Osten* (»Prodor na Istok« ili »Težnja ka Istoku«), ili kako taj program još preciznije za Monarhiju naziva prof. dr Andrej Mitrović *Drang nach dem Südosten*, tj. »težnja ka Jugoistoku« — to je ona bila aktivni učesnik u svim značajnim događajima na Balkanskom poluostrvu, posebno od sedamdesetih godina XIX vijeka, sve dok najzad nije upalila i fitilj koji će izazvati katastrofalan svjetski ratni požar u kojem će i sama izgorjeti. Zato je o odnosima Crne Gore i susjedne Monarhije posebno pisano u godinama aneksione krize (1908/1909), zatim u vezi s balkanskim ratovima i skadarskom krizom 1913. godine.

Dakle, crnogorsko-austrijski odnosi zaokupljali su pažnju historičara, pa i ostalih ljudi od pera, i prije pojave Rakočevićeve knjige, u kojoj se zaista prvi put daje cjelovit prikaz, prije svega političkih a zatim i drugih veza između dviju susjednih zemalja u tom periodu. Pa, ipak, čini se ta tema i dalje ostaje naučno aktuelna, ima i za buduće istraživače visoku naučnu vrijednost i to iz ovih razloga: 1) što je Crna Gora imala više od trećine svoje državne granice s Austro-Ugarskom; 2) bila je upućena na neizbježne političke, ekonomske, kulturne i ostale veze s Monarhijom; 3) što je s obzirom na imperijalistički program svoga velikog susjeda za dalje osvajanje na Balkanskom poluostrvu, Crna Gora predstavljala jedan od prvih njezinih zalogaja na zamišljenom osvajačkom putu; 4) što se dubljom i studioznijom analizom događaja mogu i iz crnogorskog ugla sagledati austro-ugarski ratni ciljevi iza kojih je stajala Njemačka, kao i stavovi Italije — dakle, zemalja srednjoevropskog imperijalizma — prema Balkanskom poluostrvu; 5) moguće je još i studioznije istražiti i ocijeniti učešće i doprinos Crne Gore u rješavanju političkih prilika na Balkanskom poluostrvu u godinama prije izbijanja prvoga svjetskog rata, i 6) sagledati i razvoj jugoslovenskog pitanja kao aktuelne historijske antiteze planovima i žudnjama Monarhije i Njemačkog Rajha.

Razumije se, neka od tih pitanja iz te teme visoke naučne vrijednosti Rakočević je obradio u svojoj monografiji, ali su pojedina i dalje ostala naučno nedovršena. Kad konstatujemo da su obrađena samo neka pitanja, u prvom redu imamo u vidu to da je autor uglavnom težište svojih istraživanja i obrade odnosa Crne Gore i Austro-Ugarske usredsredio na diplomatske veze između Cetinja i Beča, ne zalazeći — kako i sam u predgovoru ističe — »u politiku velikih sila na Balkanu i odraz te politike na odnose između Crne Gore i Austro-Ugarske«.

Knjiga Crna gora i Austro-Ugarska 1903—1914. sastoji se iz uvoda i sedam glava osnovnog teksta. U uvodu (str. 11—17), Rakočević je izložio kratku istoriju političkih odnosa između Crne Gore i Austrije, vezujući njihov zvanični početak za kraj osamdesetih godina XVIII vijeka. (Pregled tih odnosa završio je osvrtnom na odluku Berlinskog kongresa 1878.) U prvoj glavi (str. 19—44) te knjige obrađeni su odnosi između Crne Gore i Austro-Ugarske od rusko-austro-ugarskog sporazuma u Mirčestegu, u oktobru 1903. godine, pa do aneksione krize 1908/1909. Druga glava (str. 45—70) posvećena je aneksiji Bosne i Hercegovine i nastaloj krizi u odnosima između Crne Gore i susjedne Monarhije. U trećoj glavi (str. 71—105) prikazani su odnosi Crne Gore i Austro-Ugarske od završetka aneksione krize do balkanskog rata; četvrta glava (str. 107—136) sadrži prikaz politike Monarhije prema Crnoj Gori u balkanskom ratu i

njen odnos prema ratnim uspjesima svoga malog susjeda. Odnosi između dviju susjednih država poslije završetka skadarske krize do sarajevskog atentata obrađeni su u petoj glavi (str. 137—164). U glavi šestoj (str. 165—174) ukratko su izloženi naponi i pokušaji Austro-Ugarske da u julskoj krizi 1914. godine skloni Crnu Goru na neutralnost, kako bi se u ratu za koji se odlučila lakše obračunala sa Srbijom. U završnoj — sedmoj glavi (str. 175—180) samo su naznačeni ekonomski odnosi između dviju zemalja u tom periodu. Inače, opšti je utisak da su dvije posljednje glave previše sažete i da predstavljaju pokušaj sinteze, ali sinteze kojoj nedostaje neophodno potrebna naučna analiza. Ta se konstatacija posebno tiče završne glave te knjige u kojoj se samo telegrafski, ukratko ukazuje na neke aspekte iz domena ekonomskih odnosa toliko važnih za Crnu Goru toga perioda, jer je uglavnom njena spoljna privreda bila upućena na Monarhiju i zavisila od nje.

Poslije zaključka na srpsko-hrvatskom jeziku (str. 183—186), dati su i rezime knjige na ruskom i francuskom jeziku. Na kraju knjige štampan je i popis izvora i literature, a kao prilog i Zakon o trgovini i plovidbi između Kraljevine Crne Gore i Austro-Ugarske donesen 6. februara 1911. godine. Knjiga sadrži i registar ličnih imena.

Pisac je odnose Crne Gore i Austro-Ugarske u navedenom periodu pratio pretežno na temelju građe austrougarskog porijekla. Najviše se koristio dokumentima iz Državnog arhiva u Beču i onim objavljenim u ediciji »Austrougarska spoljna politika 1908—1914«. Uočljivo je da izvještaji austrougarskog poslanstva u Cetinju (bečka se diplomatija inače interesovala za sva unutrašnjopolitička i spoljnopolitička pitanja značajna za Crnu Goru) čine osnov sadržaja pojedinih glava knjige. Šteta je što autor nije proučio i građu u Ratnom arhivu u Beču i austrougarsku štampu. (Dvije najnovije monografije objavljene u posljednje vrijeme u našoj zemlji — prof. dra Andreja Mitrovića, *Prodor na Balkan i Srbija 1908—1918*, Beograd 1981, 478 str. i dra Đorđa Mikića, *Austro-Ugarska i mladoturci 1908—1912*, Banjaluka 1983, 362 str. — donose izvore austrougarskog i njemačkog porijekla koji su indikativni za dublje osvjetljavanje i crnogorsko-austrijskih odnosa u godinama koje su prethodile prvome svjetskom ratu.) Valja naglasiti da je autor ove monografije iskoristio svu raspoloživu građu koja se čuva u crnogorskim arhivskim ustanovama, uključujući izvjestan broj dokumenata ruske provenijencije. Ali građa crnogorskog porijekla nije ni brojem ni sadržajem bogata, jer je poznato da je svu spoljnu politiku crnogorske države vodio lično knjaz odnosno kralj Nikola, koji je najčešće i komunicirao sa austrougarskim poslanikom na Cetinju bez prisustva drugih odgovornih crnogorskih državnika, ne ostavljajući o tim razgovorima nikakvih pismenih tragova. Nedostatak kvalitetne diplomatske crnogorske građe, Rakočević je donekle kompenzirao proučavanjem crnogorske štampe i raznih memoarskih spisa.

Na osnovu građe, prije svega Austrougarskog poslanstva na Cetinju, Rakočević je pratio gotovo iz dana u dan tok odnosa između Crne Gore i Austro-Ugarske, sve do 6. avgusta 1914. godine, kad je crnogorska vlada objavila rat Monarhiji, stavivši se na stranu Srbije. Posebno se trudio da prikaže što reljefnije odnose između dviju zemalja u kriznim situacijama kad je austrougarski imperijalizam otvoreno otkrivao svoje zavojevačke namjere i planove za dalju političku, privrednu i vojnu penetraciju ka Jugoistoku Evrope (aneksiona kriza, balkanski ratovi, skadarska kriza i sarajevski atentat). U središtu su pažnje ove monografije godine i dramatični događaji koji su bili uvod u prvi svjetski rat. Naime,

od jeseni 1908. godine na Balkanskom poluostrvu svom silinom dolaze do izražaja krizna žarišta, koja prirodno nijesu mogla ni u jednom trenutku mimoći ni Crnu Goru. Naprotiv. Svaka nova kriza neminovno je zadirala i u cjelokupne odnose Crne Gore i Austro-Ugarske koja je sve otvorenije istupala i protiv crnogorske nezavisnosti i njenih nacionalnih interesa, iako je oštrica imperijalizma Monarhije bila uperena više prema Srbiji za čije su se uništenje u Beču pripremali vojni krugovi naročito od 1906. godine.

Precizno utvrđujući činjenice, iako na ograničenoj izvornoj građi, Rakočević pruža dokaze iz kojih se da zaključiti da su i politički i vojni krugovi u Beču bili odlučni u stavu da spriječe uspostavljanje zajedničke granice između Crne Gore i Srbije u Sandžaku i Metohiji, i da ne dopuste širenje crnogorske države prema Albaniji. Oni su poslije 1908. godine ubrzali pripreme da ratom spriječe ujedinjenje Crne Gore i Srbije i stvaranje snažne slovenske države na južnim granicama Monarhije. Ta država, rezonovalo se u Beču, ne samo što bi predstavljala branu realizaciji zamišljene austrougarske balkanske politike — prodor ka Jugoistoku — nego bi, budući da su oko polovinu stanovništva Monarhije činili Slovenci, mogla postati i njihov čvrsti oslonac u borbi protiv austrougarske hegemonije. Utoliko prije što je jugoslovenska ideja narastala iz dana u dan. Da do toga ne bi došlo, austrougarska diplomatija činila je neprestane napore i pokušaje da odvoji Crnu Goru od Srbije. Međutim na bratsko zbližavanje Crne Gore i Srbije dobrim dijelom uticala je sve agresivnija politika Beča. Tako je uprkos dinastičkom rivalstvu između dvorova Petrovića i Karađorđevića, odlučan uticaj na zbližavanje Crne Gore i Srbije imala upravo aneksiona kriza, a zatim i drugi prijeteci planovi Austro-Ugarske i njezine saveznice Njemačke.

Rakočević u ovoj knjizi, iako ostavlja po strani analizu politike velikih sila na Balkanskom poluostrvu, od početka do kraja ima za cilj da prikaže prije svega imperijalističku politiku Austro-Ugarske prema Crnoj Gori. Pokazao je da je Monarhija nastojala upravo u navedenom periodu da strategijski zaokruži Crnu Goru (poslije okupacije Bosne i Hercegovine, a zatim i aneksije), da je jačanjem svoga uticaja u Sandžaku i među katoličkim dijelom življa u Albaniji izoluje, i čvrsto veže materijalnim i ostalim vezama za sebe. U tom pravcu bečka je diplomatija, koliko je god bilo moguće, mutila političke odnose između Crne Gore i Srbije, pa i između Cetinja i drugih balkanskih prestonica. Ali, kako je istorijska stvarnost uvijek izuzetno bogata i posebnostima unutar samih pojava, to je tok događaja išao često i mimo zamisli i htijenja bečkih vladajućih krugova.

Autor je, analizirajući politiku pritiska Austro-Ugarske na Crnu Goru, pokazao da se unutar crnogorskog društva onoga vremena formiralo građansko intelektualno jezgro i ostale snage čije su ideje i težnje radi samoodbrane bile usmjerene ne samo ka stvaranju čvrstog saveza između Crne Gore i Srbije, nego i ka formiranju snažne srpske, odnosno južnoslovenske države koja bi bila sposobna da se brani od austrougarskog imperijalizma. U tom pravcu u navedenom vremenskom periodu, ponekad mimo volje vladajućih dvorova i na Cetinju i u Beogradu, istupaju omladina i ostale napredne snage i u Crnoj Gori i u Srbiji, tražeći put za što brže ujedinjenje. Dokumentovano je pokazano da austrougarska politika nije imala rezultata u nastojanju da politički i kulturno

izoluje Crnu Goru od Srbije. Istina, bilo je kratkih vremenskih intervala kad je crnogorski vladar u spoljnoj politici lavirao između Austro-Ugarske i Rusije, pa, razumije se, i da je to vodilo zahlađivanju odnosa sa Srbijom. Ali sve to imalo je samo kratkotrajne osnove. Jer, primjera radi, sve crnogorske vlade u periodu od 1903. do 1914. godine, a njih je bilo osam, bile su odlučno anti-austrougarski nastrojene. Riječju, svaka nova kriza na Balkanskom poluostrvu upravo je vodila zbližavanju Crne Gore i Srbije, zemalja koje su činile glavnu smetnju ostvarenju balkanske politike Monarhije, politike u kojoj je Beč vidio uslov za očuvanje i jačanje njezina prestiža kao velike sile. Zato je uništenje i jedne i druge za Monarhiju bilo jedino rješenje da ostvari svoju politiku širenja ka Jugoistoku. Za taj obračun ona se počela pripremati odmah poslije Berlinskog kongresa, kad je stvorila savez sa Njemačkom, kome će 1882, pristupiti i Italija, a sljedeće godine i Rumunija. Ako se sve to ima u vidu razumljivo je da se ni odnosi Crne Gore i Austro-Ugarske ne mogu potpuno osvijetliti bez zalaženja u još neistražene dokumente njemačkog i posebno italijanskog porijekla.

Osim toga balkanski se problemi ne mogu kompleksno sagledati bez dublje analize spoljne politike Rusije na Srednjem istoku i Jugoistoku Evrope, zbog toga što se u ostvarenju te politike Rusija držala čvrsto svakog balkanskog uporišta, a Crna Gora je, s obzirom na njen geopolitički i strategijski položaj, iako mala i privredno nerazvijena, zajedno sa Srbijom, predstavljala veliku branu srednjoevropskom imperijalizmu, prije svega austrougarskom. Otuda je, pored niza drugih faktora, i za cjelovito sagledavanje odnosa između Crne Gore i njezinoga velikog susjeda, neophodno potrebno proučiti i uticaj takozvanog »ruskog faktora« u tim odnosima. Bez te istorijske dimenzije, čini se, teško bi se moglo sigurno prosuđivati i donositi ocjene i o crnogorskoj spoljnoj politici, pa čak i o nekim elementima njezine unutrašnje politike.

Te objekcije koje činimo u povodu Rakočevićeve knjige nikako ne umanjuju njezinu vrijednost već više znače da su odnosi između Crne Gore i Austro-Ugarske s početka XX vijeka bili mnogo složeniji nego što ih je on istražio i analizirao. I njegova analiza odnosa Crne Gore i Austro-Ugarske pokazuje da su ti odnosi bili zaista vrlo složeni, dinamični i primarni u borbi za nacionalni, politički i privredni opstanak crnogorske države u tom periodu. Ti odnosi, čija se geneza može pratiti i dva vijeka ranije, nesumljivo su postali najkomplikovaniji i najdramatičniji potkraj XIX i s početka XX vijeka s obzirom na međunarodnu konstelaciju. Ali sve to nije dovoljno rasvijetljeno, jer je tema limitirana izborom građe i ostavljanjem po strani pitanja politike velikih sila na Balkanu u ono doba, pa i dva vijeka ranije. Tako i poslije te knjige ostaje još otvorenih pitanja iz istorije odnosa Crne Gore i Austro-Ugarske, odnosno u ranijem periodu Austrije.

Naime, postoji potreba da se šire istorijski obrade cjelokupni odnosi između dviju zemalja, koje su od početka XIX vijeka bile i susjedi. Međutim, i prije nego što je Austrija postala gospodar Boke Kotorske i još nekih dijelova Crnogorskog primorja i tako postala njezin najvažniji susjed za izlazak u Evropu i svijet, postojale su veze i kontakti između Cetinja i Beča. Njihova geneza može se dokumentovano pratiti, počev od kraja XVII vijeka, tj. od vremena

kad je došlo do prvih bližnjih dodira i uticaja zvaničnih vojnih i političkih krugova Austrije s plemenima stare Crne Gore i Brda. U toku XVIII vijeka te veze su se proširile kako je rasla uloga i uticaj Habsburške Monarhije u rješavanju istočnog pitanja, jer su bečki i politički i vojni krugovi sve više uočavali značaj snage crnogorskih plemena i njihovog savezništva u borbi za slamanje Osmanskog Carstva. Te veze nijesu u istoriografiji nepoznate, ali nijesu ni studiozno proučavane. Zato ima naučnog opravdanja da se zasnjuje naučni projekat, koji bi cjelovito i sistematično obuhvatio istoriju odnosa između Crne Gore i Habsburške Monarhije, dakle za više od dva vijeka, i sveobuhvatno je prezentirao u formi sinteze. Utoliko prije što je Crna Gora bila najviše upućena na Monarhiju i što su odnosi sa njom bili vitalno značajni za njezin razvoj i nacionalni opstanak. Istoriografski rezultati opšteg značaja bi u tome bili već od velike pomoći.

Razumije se, da bi ono što je uradio Rakočević u knjizi koja je povod ovim redovima i u nekim drugim svojim tekstovima, poslužilo kao fundamentalan osnov za sagledavanje završne, najdramatičnije faze u istoriji odnosa između dviju susjednih zemalja. Upravo, pravi značaj najnovije Rakočevićeve knjige, napisane pregledno i jasno, i vidimo, između ostalog, u tome što ona otkriva i ukazuje na prazninu u prethodnoj fazi dodira i veza i što otvara problem neophodne naučne i cjelovite obrade istorije odnosa između Crne Gore i Austro-Ugarske Monarhije.

Miomir Dašić

*STIPE TONKOVIĆ, Sindikati u socijalističkoj Jugoslaviji.
Zagreb 1984, 387 str.*

U biblioteci Sindikalne škole Hrvatske »Josip Cazi« izašla je knjiga Stipe Tonkovića *Sindikati u socijalističkoj Jugoslaviji*. Autor je poznati društveno-politički radnik koji je niz godina radio kao funkcionar u sindikatu, uz ostalo, na mjestu glavnog i odgovornog urednika lista Saveza sindikata Jugoslavije »Rad«, te kao sekretar Vijeća SSJ i potpredsjednik Vijeća SSH. U ovom slučaju važno je upozoriti na te biografske podatke da bi se imala na umu pozicija autora koji nije prošlost sindikata opisivao isključivo osloncem na sindikalne izvore i literaturu već mu je pri radu pomoglo i vlastito iskustvo u radu sindikalne organizacije.

Odmah na početku prikaza potrebno je naglasiti važnost te knjige koju ima u literaturi o sindikatu, jer uz tri izašle (50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, odg. ur. Pero Morača, Beograd 1969; Ljubinka Čirić-Bogetić, Dragoljub Đurović, *Revolucionarni sindikati Jugoslavije*, Beograd 1980; Kongresi sindikata Jugoslavije, gl. i odg. ur. Slobodan Šindolić) jedino ona omogućuje potpunije upoznavanje dosadašnjeg razvoja Saveza sindikata